

2.

De danske Kongers Ret til Hvaler og meget store Fisk.

Historisk Tidsskrift, Bind 7. række, 6 (1905)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_7rk_0006-PDF/hto_7rk_0006_97956.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=97956>

pdf genereret den : 28/5-2008

feldts Angivelse¹⁾ laa her da „et Slot ud mod Søen og Grave om, som endnu synlig er paa Vrangstrup Sø“ (nu Moserne Viemade og Gydemade ved Aaens Side). Hint „Sagn“ om at Kirken oprindelig var et lybsk Pakhus, er næppe synderlig gammelt, og det indeholder i hvert Fald en Umulighed. Vrangstrup Kirke er bygget af kløvet Kamp og enkelte Kridtsten i romansk Stil, med den sædvanlige Grundplan; et rundbuget Vindue er endnu bevaret. Kirken stammer fra Tiden o. 1200 og er i hvert Fald ældre end Hansetiden. Dens eneste Ejendommelighed er, at den er usædvanlig lille²⁾, og dette har vel givet fantasifulde Betragtere, som kjendte Fortællingen om Susaas tidligere Sejlbarhed, Anledning til Hypotesen om, at den er bygget som et Pakhus for Lybekkerne.

Fortællingen om Susaaens Stortid „inden Lybekkernes Fordrivelse fra Næstved“, om Skudefarten ind til Sjællands Centrum og om de Tider, da det kongelige Slot i Vrangstrup „laa som Lukke for Midtsjælland“, har derfor sikkert Intet at gøre med den virkelige Verden.

2.

De danske Kongers Ret til Hvaler og meget store Fisk.

Af Joh. Steenstrup.

Vore Provinslove indeholde en Del Regler om Kongens Forret til Hvaler og enkelte Fisk. - Baade i juridisk og naturhistorisk Henseende frembyde disse en Del Interesse, men det forekommer mig, at de hidtil i flere Henseender ikke ere blevne ret forstaaede. Jeg skal kortelig redegøre for og tolke disse Bestemmelers Indhold, de ville findes trykte nedenfor i deres gamle Ordlyd³⁾.

¹⁾ Hvitfeldt I. 510.

²⁾ Oplysningerne skyldes velvillig Meddelelse fra Nationalmusæets anden Afdeling. Jfr. Trap, Danmark³ II. 907.

³⁾ Skaanske Lov VIII. 1 (hos Schlyter 155): Ængin fisk ma hetæ urak utæn styræ oc (var.: al) görlæ oc hual, æn tho skal han ær först hittir hual taki sæ byrthi, af han gar, oc sighi til i

For det Første maa det erindres, at hvad der her er Tale om, kun er en Ret, der udspringer af Kongens Forstrandsret, det er Dyr, der strande, og de opfattes som og betegnes i Lovstederne stadig som Vrag; Kongen har ingen Forret til den Hval, som driver i aaben Sø, allermindst til den der jagede og dræbte Hval. En Viborg Landsthingsdom af 1559 paakendte en Sag, under hvilken nogle Skagboere af Ransnævninger vare blevne dømt for Ran; de havde ud for Fladstrand, men i aabenbarlig Hav paa hundred Favne Vand snaret, bjerget og dødnet en Springhval og med Kabel og Tov draget den til Land, og da den saaledes ikke var fundet paa Kongens Forstrand, kunde den ikke kendes for saadant Fiskvrag at være, hvorfor de tiltalte frifandtes¹⁾.

Det Synspunkt, som har gjort sig gældende ved at give Kongen Ret til den strandede Hval, er aabenbart dette, at

kunungs garthe; rithær thæn, ær först hittir, take sæ hæst fat, akær han, takæ sæ las, ær han a skipi siaghsærtho, take skips farm, ok skal huær thæn ær först hittir sighiæ til i kunungs garthe; sighir han æi til, bötæ thre mark ællær standæ fore mæth tyltær ethe. Jvf. Anders Sunesön 100.

Eriks Sjællandske Lov III 62: kummær fisk in vrækændis til landz, hvarskyns fisk thet ær anti hval ællær stor lyft, at man gitær ey valdit han, ællær hvat fisk sum thet ær, tha a hin ær hittær först, for utæn thet ær styrie, hun hõvir til konungs gardh, for thy at thet callæ men görsums fisk væræ, oc hinum thot hvaræn sit æruæthz giald ær hittær. Æn kummær hval in ællær löft, tha a hin ær um gar ær först hittær sic bürthæn at hoggæ ... (de følgende udførlige Bestemmelser omtrent som i Skaanske Lov).

Jydske Lov III. 62: minnæ fisk æn styriæ ær æi wræk ... En fisk thær en man ma bææ sva sum ær marswin oc siall oc theræ likæ æth minnæ thæt ær æi wræk for uten styriæ enæ, for thy at hwal oc lyft oc all storæ fiskæ thær man ma æi bææ thet ær alt wræk oc them a konung. tho hwa sum hwal hittær fyrst, han skal fyrræ æn han takær nokæt af, seghæ vmbosz man til oc havæ for sit æruæth of han ær gangænd sin byrthæn osv. (de følgende Regler omtrent som i de andre Provinslove).

¹⁾ Rosenvinge, Gamle Domme I. 267 f. J. E. Larsen, Samlede Skrifter I. 1. 430. Matzen, Retshistorie, Privatret, II. 38, 53.

Kongen har Ret til det, som er saa stort, at ingen Enkeltmand kan bemægtige sig det. Derfor lyder Bestemmelsen i Eriks Sjællandske Lov, at dersom Fisk kommer vragendes til Land, af hvilken Art den end er, enten Hval eller stor Lyft, at man *gitær ey valdit han*, d. e. saa at man ej formaar at bemægtige sig den, er det Kongens; der tilkommer dog Finderen en vis Anpart. Og Jydske Lov skælner mellem *hwal oc lyft oc all storæ fiskæ thær man ma æi bærcæ*, hvilke Kongen ejer, og saa de Fisk, som en Mand kan bære, saasom Marsvin og Sæl. I Virkeligheden gør derfor her det samme Princip sig gældende som det, der raader, naar de større Vandløb eller de større Skovstrækninger, hvorover ingen Privatmand bør have Ret fremfor andre, tildeles Kongen som Ejer¹⁾.

Imidlertid har et andet Synspunkt tillige været virksomt. Efter Lovene hørte nemlig ogsaa Stør Kongen til, og denne Fisk er ikke særlig stor, den bliver ordentligvis i vore Vande kun indtil 6 Fod lang og naar en Vægt af 200 Pund. En Mand vil altsaa som Regel nok kunne bære den. Naar Støren tilfalder Kongen, er det dens andre Egenskaber, der har gjort sig gældende, dens velsmagende Kød, dens Rogn (Kaviar) og dens Svømmeblære (Husblas), saa at den paa forskellige Maader gør Nytte i Husholdningen. Støren er derfor en kostbar Fisk²⁾; dette, og ikke dens Størrelse er Grunden til Regalet over den, hvad netop Lovene udtale. Saaledes siger Jydske Lov: Fisk, som en Mand kan bære, saasom Marsvin og Sæl og deres Lige eller mindre, det er ej Vrag med Undtagelse alene af Stør, og i Eriks Sjællandske Lov fremhæves netop det særlige Synspunkt, som gør sig gældende med Hensyn til Støren. Loven tillægger nemlig Finderen en vis Part af de store Fisk, som drive i Land, „undtagen Stør; den hører til Kongens Gaard, thi man kalder den Gørsums Fisk“, hvad der vil sige, den anses for en Kostbarhed. Man har været tilbøjelig til at forstaa det som den særlig store

¹⁾ Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog 334 ff.

²⁾ Allerede H. Krøyer; Danmarks Fiske III. 2. 776, har antydnet en saadan Opfattelse.

Fisk¹⁾, men Gørsum er netop Betegnelsen for det kostbare, for Smykker og Juveler, ligesom Gørsum er Navnet paa den Hædersgave af kostbare Ting eller i Guld, som Manddraberen gav den dræbtes Arvinger udover Mandeboden²⁾. Naar Rosenvinge og andre Forfattere have henregnet ogsaa Hvaler til Gørsums Fisk, skyldes det en Misforstaaelse, det er kun om Støren, at dette Ord anvendes. En Parallel til, at der forbeholdtes Kongen Ret til saadanne Dyr, er jo det i det 16de Aarhundrede opkommende og endnu bestaaende Østers-Regale eller den i flere Lande Kongen tillagte Forret til at bemægtige sig eller at erhverve sig Falke.

Hvis man har disse to Principer for Øje, der formentlig have givet Kongen Ret til hine „Fisk“, ville nu ogsaa Lovenes øvrige Regler blive forstaaelige.

Der fordres efter den første Betragtning, at Fisken skal være meget stor. I vort ældste Haandskrift af Jydske Lov, det nu i Slesvig bevarede Flensborg-Haandskrift, staar der: *hwal oc lyft oc all [ikke allæ] storæ fiskæ thær man ma æi bærae, . . . them a konung*. Her kunde Adjectivet *allstoræ* maaske synes at være anvendt; vi kende det fra Oldnordisk, se Fritznors Ordbog: *allstórr*, meget stor, som i høj Grad overgaar det almindelige, *allstórlátr*, meget storagtig, ligesaa i flere andre Sætningsformer, og det vilde være et Udtryk, som traf det rigtige. De andre Haandskrifter af Jydske Lov have dog „alle store“, og derfor er *all* maaske kun en jydsk Ejendommelighed³⁾; ved den nærmere Bestemmelse om, at en Mand ikke skal kunne bære Fisken, vises jo iøvrigt, hvilke Krav der stilledes med Hensyn til dens Størrelse og Vægt.

Som en af de meget store Fisk nævne Eriks Sjællandske Lov og Jydske Lov ved Siden af Hvalen *lyft*⁴⁾. Den nærmere

¹⁾ Rosenvinge, Retshistorie, 3. Oplag 183.

²⁾ Steenstrup, Normannerne IV. 301 ff.

³⁾ Jfr. Flensborgs gamle Stadsret art. 22: all byfiskær, 51: all kiöt-mangær.

⁴⁾ Varianter til J. Lov have *lift*; den latinske Oversættelse: *lyft* (Rosenvinge, Love III. 410). I Dom af 1559 (Rosenvinge, Domme IV. 267) kaldes den *Lest*. Variant til *leiptr* i Skáldskaparmál er *leistr*.

naturhistoriske Bestemmelse af dette Dyr har ikke kunnet gives, men at det maa være en Hval, synes fremgaa deraf, at den nævnes mellem en Snes andre Navne paa Hvalarter i Skáldskaparmál i Snorres Edda:

norðhvalr, kýrhvalr,
náhvalr ok leiptr¹⁾,

ligeledes omtaler Kongespejlet blandt Hvalerne „*leiptr*“, der kun bliver 7 Alen lang²⁾.

Der staar nu tilbage at fortolke Bestemmelsen i Skaanske Lov, at ingen Fisk skal hedde Vrag undtagen: *styrice oc görlæ* (var. *al görlæ*) *oc hual*. Görlæ bliver almindelig forstaaet som et Havdyr, og Schlyter forklarer det i sit Glossar til Skaanske Lov og i sit almindelige Glossar til Sveriges Love som det samme Dyr som Lyft og som Spækhugger, Sværdfisk, *Delphinus orca*. Han føjer til, at sandsynligvis Navnet *görlæ* længe har været ukendt, „efter som det er udstreget i det ældste Haandskrift af Skaanske Lov og i andre er bleven forandret paa forskellig Maade, saasom til *al görlæ*, *algörta*, *olgörta*, *örle* . . .; i den latinske Tekst er det forbigaaet“. I Lunds „Det ældste danske Skriftsprogs Ordforraad“ er det forklaret som ensartet med *lyft*, der i Overensstemmelse med Krøyer forstaas nærmest som „en egentlig Hvalart eller en større Delfin“.

Stedet maa imidlertid tydes paa en helt anden Maade. Det maa erindres, hvad Reglerne efter Provinslovene vare om Findernes Ret overfor Hvaler. Finderen fik en Anpart saa stor som en Byrde, og Lovene bestemme det nærmere saaledes, at naar han ridende blev Hvalen vaer, kunde han tage en Hestebyrde, var Finderen kommen med en Eg (lille Baad), kunde han laste den, var han til Vogns, tog han et Læs, var han i en Sexaaresbaad, kunde han fylde den, men kom han med et endnu større Fartøj, kunde han kun tage saameget, som en Sexaares Baad kunde rumme. En Forudsætning var det i alle disse Tilfælde, at han gav Ombudsmanden Underretning om Fundet inden to Døgn. Afvigende herfra

¹⁾ Edda Snorra Sturlusonar (1848) I. 580.

²⁾ Konungs-Skuggsjá (1848) 29. Jfr. Neues Staatsbürg. Magazin IX. 774 f.

var Reglen om Stør. Det hedder i Skaanske Lov, at ingen Fisk maa hedde *vrak utæn styrice al görlæ oc hual, æn tho skal han ær först hittir hual taki sæ byrthe*, d. e. ingen Fisk skal hedde Vrag undtagen Stør helt og holdent, og dernæst Hval, men dog skal den, som finder Hval, tage sig Byrde. *Görle* betyder i gammelt Dansk nøje, fuldkomment: *görlæ gemæ gildens low*, at overholde nøje Gildets Lov; *tha Floræ's görle thet forstaar; skullæ i edher giörlig ther om acte*, I skulle tage fuldkommen vare derpaa¹). I de forskellige Læsemaader af det nævnte Lodsted betyder derfor *oc görlæ* „og fuldkomment“, *al görlæ* „hel fuldstændigt“, *algörlæ* (med den forstærkende Forstavelse *al-*) „helt og holdent“. I Modsetning til den store Hval, af hvis Krop Finderen dog faar Lov til at skære sig en lille Part som Findeløn, kan den mindre og saare kostbare Fisk Støren ikke paa den Maade parteres uden at ødelægges; den bliver som Gørsums Fisk Kongens „helt og holdent“, dog skal Finderen have Betaling for sit Arbejde eller Findeløn (*oc hinum thot hvaræn sit æruæthz giald ær hittær*). Vi have i den gamle svenske Bibeloversættelse en Parallel, der maa løse al Tvivl om Forstaaelsen af Lovstedet. Det hedder her, at Moses gav Israels Sønner Befaling om at æde Paaskelammet: *I skulin äta thäs howodh oc föter oc inülfwe oc alt görla*, d. e. I skulle æde dets Hoved og Fødder og Indvolde og alt helt og holdent²). Iøvrigt viser Anders Sunesøns Oversættelse af Lovstedet, at denne Forstaaelse netop er den rette. Her staar: *preter sturgionem, qui juri regio a quocunque repertus fuerit totus cedit*. Støren tilfalder Kongen helt og holdent. Schlyter har saaledes Uret i, at Ordet ikke skulde være gengivet af Oversætteren.

Det mystiske Dyr Görle maa derfor udgaa af Ordbøgerne og Naturhistorien; ved at tolke Ordet som et til Bestemmelsen om Støren knyttet Tillægsord blive netop Reglerne om Retten til denne Fisk forstaaelige.

¹) Disse Citater ere tagne af Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog, *gør, görle, görlig*.

²) Klemming, Svenska medeltidens bibelarbeiten I. 307. Citatet er taget af Söderwalls Ordbok öfver svenska medeltids-språket, *görla*.